

- ²⁴ Антонов-Овсенко В.А. Записки о гражданской войне. – Т. 1. – Москва; Ленинград, 1924.
- ²⁵ Какурин Н.Е. Как сражалась революция. – Том первый. – Москва, 1990. – С.66.
- ²⁶ Дубинский И., Шевчук Г. Червонное казачество. – К., 1967. – С.25.
- ²⁷ Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні. – К., 1987. – С.296.
- ²⁸ Історія України: нове бачення. – Т. 2. – К., 1996. – С.35; Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К., 1997. – С.235.
- ²⁹ Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. – К., 1998. – С.61.
- ³⁰ Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. – Л., 1997. – С.166–167.
- ³¹ Турченко Ф.Г. Новітня історія України: Частина перша. 10 клас. – К., 1998. – С.56.
- ³² Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). – К.; Л., 1996. – С.175–182.
- ³³ Гриневич В.А., Гриневич Л.В. Слідча справа М.А.Муравйова: Документована історія. – К., 2001. – С.123, 131, 156, 242, 250.
- ³⁴ Литвин С. Суд історії: Петлюра і петлюріана. – К., 2001. – С.148–151.
- ³⁵ Солдатенко В.Ф. Українська революція. – К., 1999. – С.422–423; Його ж. Політична історія України. – Т.2. – К., 2003. – С.180–181; Його ж. Крути: ще раз про історію, політику та кон'юнктуру // Наукові записки / Збірник. – К., 2005. – Вип.28. – С.87–105.
- ³⁶ Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Реprinцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. – К., 2005. – С.274.

The article is about enlightening in historical literature and publicism of an event that acquired symbolic meaning in Ukrainian history. The author traces how and why so many untruthful evidences and interpretations arose around it. Modern assessment of battle under Kruty in context of Ukrainian Revolution is given.

В.М.Нікольський*

ОБВИНУВАЧЕННЯ РЕПРЕСОВАНИХ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ «ВЕЛИКОЇ ЧИСТКИ» 1937–1938 рр.

У статті на основі документів Державного галузевого архіву Служби безпеки України узагальнено та проаналізовано дані щодо обвинувачень репресованих в Україні у 1937–1938 рр.

Цього року виповнюється 70 років від початку масових політичних репресій у СРСР. 1937–1938 рр. увійшли в історію як роки масового терору, що пізніше отримав назву «велика чистка». Органи державної безпеки, керуючись рішеннями вищих партійних кіл, уособлених у партійному ареопазі – політбюро ЦК ВКП(б), проводили масштабну чистку країни, в якій нещодавно було прийнято Конституцію «перемоги соціалізму та робітничо-селянської демократії»¹.

Розпочиналася ця вакханалія рішеннями лютнево-березневого пленуму ЦК ВКП(б). Наступними реальними кроками на шляху до розгортання небувалої чистки країни стали рішення політбюро від 2 липня 1937 р. «Про антирадянські елементи» й оперативний наказ НКВД СРСР №00447 від 30 липня 1937 р.² Питання початку та розгортання масових репресій розглянуто в попередніх публікаціях автора (див.: Укр. іст. журн. – 2001. – №2; 2005. – №2; 2006. – №3 та ін.)³.

* Нікольський Володимир Миколайович – д-р іст. наук, професор, заст. декана історичного факультету з наукової роботи Донецького національного університету.

Основою запропонованої статті є документи Державного галузевого архіву Служби безпеки України, насамперед звітність та офіційні статистичні матеріали, що зберігаються у фонді 42.

Метою даної статті є розглянути політичні репресії 1937–1938 рр. із погляду тогочасних органів державної безпеки, які, виконуючи партійні настанови та відомчі директиви, безпосередньо визначали, кого та за які «провини» карати.

Характер обвинувачень був одним із найважливіших факторів, що визначав реальну спрямованість репресій. Слід зазначити, що це питання також є принциповим у плані з'ясування мотивації дій органів держбезпеки, які «притягали» та «розкручували» людей, які становили певну або уявну загрозу владі.

Згідно із законодавством, що існувало, обвинувачення щодо заарештованих повинні були визначатися статтями Кримінального кодексу. У практиці ж радянської каральної системи 1930-х рр. користувалися відомчим підходом, який передбачав подвійний облік репресованих. За специфічно-професійною термінологією органів державної безпеки обвинувачення фіксувалися: 1) «за політичним забарвленням», 2) «за характером злочинів».

Перша категорія («за політичним забарвленням») включала такі формулювання: а) *належність до антирадянських політичних партій* (троцькісти, праві, меншовики, анархісти, есери, кадети, монархісти, трудова і селянська партія, різні); б) *«членство» у контрреволюційних буржуазних націоналістичних організаціях* (українських, білоруських, вірменсько-дашнацьких, єврейсько-сіоністських, тюрксько-татарських, фіно-карельських, грузинських, панісламістських, білоруських та різних); в) *фашисти*; г) *церковники-сектанти*; д) *білогардійці*; е) *за так званими «національними лініями»* (польській, німецькій, фінській, румунській, харбінській, естонській, латиській, грецькій, іранській, болгарській, чеській, французькій, італійській, литовській, різними); є) *колишні куркулі*; ж) *кримінальні злочинці («кримінальники»)*; з) *інший контрреволюційний елемент* (три останні підгрупи було об'єднано «у порядку наказу №00447»)⁴.

У другій категорії («за характером злочинів») було виділено такі формулювання: а) *шпигунство* (німецьке, польське, латвійське, литовське, естонське, французьке, італійське, фінське, румунське, грецьке, болгарське, іранське, угорське, чеське, японське, різне); б) *зрада Батьківщини*; в) *терор* (центрального та місцевого); г) *диверсії*; д) *шкідництво*; е) *контрреволюційна повстанська діяльність*; є) *контрреволюційна (антирадянська) агітація*; ж) *інші злочини*⁵.

Зроблені нами підрахунки дозволили зробити таку порівняльну таблицю.

Отже, серед репресованих у 1937–1938 рр. перше місце за політичним забарвленням «займали» заарештовані за так званими національними лініями, їх відносна частка становила майже третину від загалу притягнутих (93 786 осіб – 31,3%).

Вони «розподілялися» у відповідних п'ятнадцяти напрямках таким чином: *польська лінія* – 54 082 осіб (57,7% від кількості притягнутих по «лініях» загалом та 18,1% від загалу притягнутих по всіх підгрупах «політичного забарвлення»; *німецька лінія* – 22 400 осіб (23,9% та 7,5%); *румунська* – 6188 осіб (6,6% та 2,1%); *грецька* – 5493 особи (5,9% та 1,8%); *латиська* – 1934 особи (2,1% та 0,6%); *болгарська* – 1378 осіб (1,5% та 0,5%); *харбінська* – 961 особа (1,0% та 0,3%); *чеська* – 289 осіб (0,3% та 0,1%); *японська* – 174 особи (0,2% та 0,1%); *естонська* – 72 особи (0,08% та 0,02%); *фінська* – 43 особи (0,05% та 0,01%); *французька* – 2 особи (0,002% та 0,001%); *афганська* – 1 особа (0,001% та 0,0003%); *італійська лінія* – 1 особа (0,001% та 0,0003%); *різні лінії* – 265 осіб (0,3% та 0,1%)⁸.

Табл. 1. Співвідношення обвинувачених у 1937–1938 рр. «за політичним забарвленням»⁶

№№ п/п	Характер обвинувачень	Обвинувачено за весь період «великої чистки»	% від загалу
1	За національними «лініями»	93 786	31,3%
2	Колишні куркулі	54 693	18,2%
3	Учасники контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій	49 807	16,7%
4	Інші контрреволюційні елементи	45 558	15,3%
5	Членство в антирадянських політичних партіях	14 599	4,9%
6	Кримінальні злочинці	14 716	4,9%
7	Фашисти	10 127	3,4%
8	Білогвардійці	8012	2,7%
9	Церковники, сектанти	7190	2,4%
10	Учасники воєнно-фашистської змови	611	0,2%
	Загалом ⁷	299 099	100%

Польська лінія включала майже дві третини притягнутих із цієї підгрупи політичного забарвлення, що становило п'яту частину заарештованих по всіх підгрупах. А разом із німецькою лінією вони об'єднували понад чотири п'ятих заарештованих із цієї підгрупи та понад чверть від загалу всіх підгруп.

Саме такими були акценти «у арештах по так званих «лініях».

На другому місці знаходилася група *колишні куркулі*, до якої було віднесено 54 693 особи (18,2% від загалу заарештованих по всіх групах та підгрупах політичного забарвлення).

На третьому місці були *учасники контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій* – 49 807 осіб (16,7% від загалу). У звітах УНКВД було виділено 12 підгруп цього обвинувачення: українські, що включали 40 530 осіб (81,4% від кількості учасників усіх націоналістичних організацій та 13,6% – від загалу по всіх групах і підгрупах політичного забарвлення); *сіоністські* – 1765 осіб (3,5% та 0,6%); *вірменські* – 398 осіб (0,8% та 0,1%); *польські* – 352 особи (0,7% та 0,1%); *молдавські* – 48 осіб (0,1% та 0,02%); *узбецькі* – 42 особи (0,1% та 0,01%); *грузинські* – 33 особи (0,1% та 0,01%); *тюрко-татарські* – 20 осіб (0,04% та 0,01%); *фіно-карельські* – 5 осіб (0,01% та 0,002%); *білоруські* – 1 особа (0,002% та 0,0003%).

Окрім того, було виділено ще дві підгрупи: «*різні*», сумарна кількість учасників яких займала друге місце серед загалу притягнутих за участь у націоналістичних організаціях – 6461 особа (13,0% та 2,2%), та «*інші*» – 152 особи (0,3% та 0,1%). Ідентифікувати належність до цих підгруп неможливо через відсутність уточнюючої інформації.

Великою за чисельністю заарештованих була підгрупа *інші контрреволюційні елементи*, причини віднесення до якої також не було визначено. Вона включала 45 558 осіб, тобто, 15,3% від загалу притягнутих за політичним забарвленням.

Підгрупа *колишні кримінальні злочинці* налічувала 14 716 осіб – 4,9% від загалу.

Загальна кількість притягнутих за належність до «антирадянських політичних партій» становила 14 599 осіб – 4,9% від загалу притягнутих за політичним забарвленням. Ця група складалася з дев'яти підгруп, розподіл репресованих в яких був таким: *троцькісти* – 9521 особа (65,2% від загалу по всіх антирадянських партіях та 3,2% від чисельності по всіх групах та підгрупах); *есе-*

ри – 2506 осіб (17,2% та 0,8%); меншовики – 865 осіб (5,9% та 0,3%); праві – 442 особи (3,0% та 0,1%); анархісти – 194 особи (1,3% та 0,1%); кадети та монархісти – 83 особи (0,6% та 0,03%); бундівці – 47 осіб (0,3% та 0,02%); укалісти (колишні члени Української комуністичної партії) – 2 особи (0,01% та 0,001%); різні – 939 осіб (6,4% та 0,3%).

Нааявність майже тисячі репресованих (яких притягли за належність до антирадянських політичних партій), віднесених до підгрупи різні, на наш погляд, також є свідченням другорядного ставлення до самого цього поняття «політичне забарвлення». Адже визначитися з цим можна було різними шляхами: або примусовим зізнанням заарештованого, або «занесенням» до будь-якої визначеної підгрупи.

Наступною за кількістю обвинувачених була підгрупа *фашисти*, до якої включили 10 127 осіб (3,4% від загалу).

Чисельність обвинувачених як білогвардійці становила 8012 особи (2,7%).

Церковників та *сектантів* налічувалося 7190 осіб, що становило 2,4% від кількості притягнутих.

На останньому місці знаходилися обвинувачені як учасники військово-фашистської змови – 611 осіб (0,2%).

Табл. 2. Співвідношення репресованих у 1937–1938 рр.
«за політичним забарвленням»⁹

№ п/п	Характер обвинувачень	Заарештовано у 1937 р.	%% від загалу	Заарештовано у 1938 р.	%% від загалу
1	Членство в антирадянських партіях	7010	4,0%	7589	6,1%
2	Учасники контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій	17 320	10,0%	32 487	26,1%
3	Фашисти	6873	3,9%	3254	2,6%
4	Церковники, сектанти	5380	3,1%	1810	1,5%
5	Білогвардійці	1858	1,1%	6154	4,9%
6	Учасники військово-фашистської змови	–	–	611	0,5%
7	За національними «лініями»	58 388	33,4%	35 398	28,4%
8	Колишні куркулі	41 758	23,9%	12 935	10,4%
9	Інші контрреволюційні елементи	22 924	13,1%	22 634	18,2%
10	Кримінальні злочинці	13 130	7,5%	1586	1,3%
	Загалом	174 641	100%	124 458	100%

Отже, у 1937 р. кількісний ряд арештів по групах (за принципом зменшення показників) був таким: 1) за національними лініями, 2) колишні куркулі, 3) інші контрреволюційні елементи, 4) кримінальні злочинці, 5) учасники контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій, 6) члени антирадянських політичних партій, 7) фашисти, 8) церковники та сектанти, 9) білогвардійці.

У 1938 році цей порядок зазнав певних змін: 1) за національними лініями; 2) учасники контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій; 3) інші контрреволюційні елементи; 4) колишні куркулі; 5) члени антирадянських політичних партій; 6) білогвардійці; 7) фашисти; 8) церковники та сектанти; 9) кримінальні злочинці; 10) учасники військово-фашистської змови.

При загальному зменшенні заарештованих у 1938 р. (у 1,4 рази з 174 641 особи до 124 468 осіб) зазнали значних змін як абсолютні показники арештів, так і їх співвідношення. Це мало такий вигляд: за національними лініями абсолютна кількість репресованих зменшилася з 58 388 осіб до 35 398 осіб (у 1,6 рази), а відносні частки зменшилися з 33,4% до 28,4%.

У підгрупі *колишніх куркулів* відбулося зменшення абсолютного показника з 41 758 осіб до 12 935 (у 3,2 рази), а відносні показники зменшилися з 23,9% до 10,4%.

У підгрупі *інші контрреволюційні елементи* абсолютний показник зменшився на 1,3% (з 22 924 осіб до 22 634 осіб), але відносний збільшився (з 13,1% до 18,2%).

У підгрупі *учасників контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій* відбулося збільшення заарештованих із 17 320 осіб до 32 487 осіб (у 1,9 рази), а відносний показник збільшився з 10,0% до 26,1%.

У підгрупі *кримінальних злочинців* кількість заарештованих зменшилася у 8,3 рази (з 13 130 осіб до 1586 осіб), а відносний показник зменшився з 7,5% до 1,4%.

У підгрупі *членів антирадянських партій* абсолютна кількість репресованих збільшилася з 7010 осіб до 7589 (у 1,1 рази), а відносний показник збільшився з 4,0% до 6,1%.

У підгрупі *фашистів* кількість заарештованих зменшилася з 6873 осіб до 3254 (у 2,1 рази), а відносний показник зменшився з 3,9% до 2,6%.

У підгрупі *церковників та сектантів* кількість репресованих зменшилася з 5380 осіб до 1810 (у 3 рази), а відносний показник зменшився з 3,1% до 1,5%.

У підгрупі *білогвардійців* відбулося значне збільшення заарештованих – із 1858 осіб до 6154 (у 3,3 рази), а відносний показник збільшився з 1,1% до 4,9%.

У підгрупі *учасників воєнно-фашистської змови у 1937 р.* арештів не було, а у 1938 р. відносна частка від загалу репресованих становила 0,5% (611 осіб).

Таким чином, значні зміни в абсолютних показниках арештів у бік збільшення відбулися у підгрупах білогвардійців, учасників контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій та членів антирадянських партій. Водночас відбулися зменшення заарештованих фашистів, церковників та сектантів, за національними лініями, колишніх куркулів, кримінальних злочинців.

Перерозподіл арештів відбувався шляхом збільшення відносних показників, але він мав дещо інший характер, при збереженні загальних тенденцій. Так, у підгрупі *учасників контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій* збільшення у 1938 р., порівняно з 1937 р. становило 16,1%, по підгрупі *кримінальних злочинців* – 5,1%, *білогвардійців* – 3,8%, *членів антирадянських партій* – 2,1%; найбільшим було зменшення відсотків у підгрупі *колишніх куркулів* – 13,5%, у підгрупі *кримінальних злочинців* воно становило 6,2%, по *національних лініях* – 5,0%, *церковників і сектантів* – 1,6%, *фашистів* – 1,3%. У підгрупі *інших контрреволюційних елементів*, поряд із незначним зменшенням абсолютного показника арештів, відбулося збільшення відносного показника на 5,1%.

Певні зміни абсолютних і відносних показників арештів за характером політичного забарвлення були й у відповідних підгрупах.

У підгрупі *учасників контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій* у 1937 р. 78,0% від загального числа заарештованих (13 515 осіб) становили учасники українських організацій. Наступного року їх кількість зросла до 83,2% (27 015 осіб). Відносно загалу заарештованих у всіх підгрупах у 1937 р. відсоток учасників українських організацій дорівнював 7,7%, а у 1938 р. – 21,7%. Учасників сіоністських організацій у 1937 р. заарештували 274 особи (1,6% від загалу в організаціях та 0,2% від кількості усіх репресова-

них), а у 1938 р. – 1491 особу (4,6% та 1,2%). У 1937 р. було притягнуто 24 учасники вірменських організацій (0,1% та 0,01%), а у 1938 р. – 374 особи (1,2% та 0,3%). Притягнутих за участь у тюрко-татарських організаціях було 13 (0,1% та 0,01%), наступного року їх кількість зменшилася майже удвічі (до 7 осіб, 0,02% та 0,01%). У 1937 р. заарештували п'ять учасників фіно-карельських організацій, а наступного року у цій підгрупі арештів не було зафіксовано. У невизначеній підгрупі учасників різних контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій кількість репресованих у 1937 р. становила 3489 осіб (20,1% та 2,0%), а наступного року вона зменшилася до 2972 (9,1% та 2,4%). У 1938 р. було проведено арешти в організаціях, яких не було зафіксовано минулого року: *польські* – 352 особи (1,1% та 0,3%), *молдавські* – 48 осіб (0,1% та 0,04%), *узбецькі* – 42 особи (0,1% та 0,03%), *грузинські* – 33 особи (0,1% та 0,03%), *білоруські* – одна особа (0,003% та 0,001%) та «інші» – 152 особи (0,5% та 0,1%).

Загалом у цій підгрупі можна констатувати збільшення арештів за належність до українських організацій у 2 рази, *сіоністських* – у 5,4 рази, *вірменських* – у 15,6 рази; зменшення – у підгрупах *тюрко-татарських* організацій у 1,9 рази та різних – у 1,2 рази. Окрім того, у 1938 р. було проведено арешти у нових підгрупах.

У підгрупі політичного забарвлення за національними лініями за два роки масових репресій відбулися такі зміни. За *польською лінією* кількість заарештованих збільшилася з 35 890 осіб (61,6% від загалу по «лініях» та 20,6% від усіх заарештованих) до 181 922 (51,4% та 14,6%), тобто, у 2 рази. У напрямку *німецька лінія* у 1937 р. було заарештовано 13 083 особи (22,4% та 7,5%), у 1938 р. кількість репресованих зменшилася у 1,4 рази – до 9317 осіб (26,3% та 7,5%). У напрямку *румунська лінія* також відбулося зменшення числа притягнутих – з 4115 осіб (7,0% та 2,4%) до 2073 особи (5,9% та 1,7%), тобто, у 2 рази. У напрямку *грецька лінія* кількість заарештованих у 1938 р. зменшилася у 1,8 рази – з 3515 осіб (6,0% та 2,0%) до 1978 осіб (5,6% та 1,6%). У напрямку *латиська лінія* кількість репресованих зменшилася з 1131 особи (1,9% та 0,6%) до 803 осіб (2,3% та 0,6%). У напрямку *харбінська лінія* зменшення становило 1,6 рази – з 585 осіб (1,0% та 0,3%) до 376 осіб (1,1% та 0,3%). За *болгарською лінією* у 1938 р. відбулося значне збільшення арештів – з 33 осіб (0,1% та 0,02%) до 1345 осіб (3,8% та 1,1%) – у 40,8 рази. Збільшення було також за *естонською лінією* – з 12 осіб (0,02% та 0,01%) до 60 осіб (0,2% та 0,05%). За *фінською лінією* абсолютна кількість заарештованих зменшилася у 4,4 рази – з 38 осіб (0,01% та 0,005%) до 35 осіб (0,1% та 0,03%). У напрямку *різні лінії* кількість заарештованих збільшилася у 19,4 рази – з 13 осіб (0,02% та 0,01%) до 252 особи (0,7% та 0,2%). У 1937 р. також були арешти за *французькою лінією* – дві особи (0,003% та 0,001%) та за *італійською лінією* – одна особа (0,002% та 0,001%); наступного року у цих підгрупах репресованих не було.

У 1938 р. у підгрупах репресованих з'явилися нові лінії: *іранська* – 503 особи (1,4% та 0,4%), *чеська* – 289 осіб (0,8% та 0,2%), *японська* – 174 особи (0,5% та 0,1%) та *афганська* – одна особа (0,001% та 0,001%).

Таким чином, загалом за національними лініями відбулося значне зменшення кількості репресованих. Це стосується польської, німецької, румунської, грецької, латиської та харбінської ліній. Певні збільшення арештів були у порівняно нечисленних групах – болгарській, естонській, фінській та різних.

У підгрупі учасників *антирадянських політичних партій* за два роки зміни характеру репресій були такими: 1) *троцькісти* – зменшення заарештованих із 5572 осіб (79,5% від загалу репресованих у всіх партіях та 3,2% від числа всіх заарештованих по групах «політичного забарвлення») до 3949 осіб (52,0% та 3,2%), тобто – у 1,4 рази; 2) *есери* – збільшення з 704 осіб (10,0% та

0,4%) до 1802 особи (23,7% та 1,4%), у 2,6 рази; 3) *праві* – зменшення з 321 особи (4,67% та 0,2%) до 121 особи (1,6% та 0,1%), у 2,7 рази; 4) *меншовики* – збільшення з 275 осіб (3,9% та 0,2%) до 590 осіб (7,8% та 0,5%), у 2,1 рази; 5) *анархісти* – збільшення з 53 осіб (0,8% та 0,03%) до 141 особи (1,9% та 0,1%), у 2,7 рази). У 1937 р. було заарештовано 83 обвинувачених у членстві в партіях *кадетів та монархістів* (1,2% і 0,05%), але наступного року репресій у цій підгрупі не зафіксовано. Значно збільшилася кількість заарештованих із підгрупи «*різні партії*» – 32 особи (0,03% та 0,001%) до 937 осіб (12,3% та 0,8%), у 469 разів. Але невизначеність цієї підгрупи унеможливило будь-які висновки. У 1938 р. було проведено арешти у підгрупах *партія Бунд* (47 осіб, 0,6% та 0,04%) та *УКП* (2 особи, 0,03% та 0,002%).

Таким чином, простежується зменшення кількісних показників арештів у підгрупах троцькістів і правих та збільшення есерів, меншовиків, анархістів і різних.

У другій категорії звітної інформації («за характером злочинів») у 1937–1938 рр. були такі показники.

Табл. 3. Співвідношення обвинувачених у 1937–1938 рр.
«за характером злочинів»¹⁰

№ п/п	Характер обвинувачень	Обвинувачено за весь період «великої чистки»	% від загалу
1	Повстанська контрреволюційна діяльність	109 159	44,5%
2	Шпигунство	49 467	20,1%
3	Контрреволюційна агітація	29 698	12,0%
4	Диверсії	18 141	7,4%
5	Інші злочини	17 404	7,1%
6	Шкідництво	13 378	5,4%
7	Терористична діяльність	6329	2,6%
8	Зрада Батьківщини	1947	0,8%
9	Бандитизм	45	0,02%
10	Службово-посадові злочини	32	0,01%
11	Нелегальний перехід кордону	20	0,008%
12	Члени родин зрадників Батьківщини (ЧСІР)	9	0,004%
13	Контрабанда	8	0,003%
14	Розкрадання соціалістичної власності	1	0,0004%
	Загалом	245 638	100%

Отже, перше місце за характером злочинів серед репресованих у 1937 р. «займали» заарештовані за *повстанську контрреволюційну діяльність* – 59 938 осіб (40,9% від загалу). У 1938 р. у цій групі було заарештовано 49 221 особу (49,7%). Тобто, поряд із загальним зменшенням кількості притягнутих у 1,2 рази, відбулося збільшення відносної частки на 8,8%.

На другому місці були заарештовані за *шпигунство*. У 1937 р. у цій групі заарештували 22 684 особи (15,5% від загалу), а у 1938 р. число репресованих збільшилося у 1,2 рази, до 26 783 особи (27,0%). Таким чином, відносний показник збільшився на 11,5%.

За сімнадцятьма «напрямами» шпигунства кількісні показники були такими:

Шпигунство польське – у 1937 р. заарештовано 27 299 осіб (55,2% від притягнутих по всіх підгрупах шпигунства та 11,1% – від загалу притягнутих по

Табл. 4. Співвідношення репресованих у 1937 та 1938 рр.
«за характером злочинів»¹¹

№ п/п	Характер обвинувачень	Заарештовано у 1937 р.	% від загалу	Заарештовано у 1938 р.	% від загалу
1	Повстанська контрреволюційна діяльність	59 938	40,9%	49 221	49,7%
2	Контрреволюційна агітація	24 624	16,8%	5074	5,1%
3	Шпигунство	22 684	15,5%	26 783	27,0%
4	Диверсії	12 247	8,4%	5894	5,9%
5	Шкідництво	7960	5,4%	5418	5,5%
6	Терористична діяльність	3937	2,7%	2392	2,5%
7	Зрада Батьківщини	1228	0,8%	719	0,7%
8	Інші злочини	13936	9,5%	3468	3,5%
9	Бандитизм	–	–	45	0,05%
10	Службово-посадові злочини	–	–	32	0,03%
11	Нелегальний перехід кордону	–	–	20	0,02%
12	Члени родин зрадників Батьківщини	–	–	9	0,01%
13	Контрабанда	–	–	8	0,01%
14	Розкрадання соціалістичної власності	–	–	1	0,001%
	Загалом	146 554	100%	99 084	100%

всіх групах репресованих «за характером злочинів». У 1938 р. кількість заарештованих зменшилася у 1,1 рази – до 14 350 осіб (53,6% та 14,5%).

Шпигунство німецьке – у 1937 р. заарештовано 3938 осіб (17,4% та 2,7%), наступного року число репресованих збільшилося у 1,7 рази – до 6865 осіб (25,6% та 6,9%).

Шпигунство румунське – у 1937 р. заарештовано 3116 осіб (13,6% та 2,2%), у 1938 р. число репресованих зменшилося у 1,5 рази – до 2105 осіб (7,9% та 2,1%).

Шпигунство латвійське – у 1937 р. заарештовано 1196 осіб (5,3% та 0,6%), наступного року число репресованих зменшилося у 1,5 рази – до 803 осіб (3,0% та 0,8%).

Шпигунство японське – у 1937 р. заарештовано 647 осіб (2,9% та 0,4%), у 1938 р. число репресованих зменшилося у 1,2 рази – до 565 осіб (2,1% та 0,6%).

Шпигунство грецьке – у 1937 р. заарештовано 426 осіб (2,0% та 0,3%), у 1938 р. число репресованих зменшилося у 1,4 рази – до 314 осіб (1,2% та 0,3%).

Шпигунство болгарське – у 1937 р. заарештовано 30 осіб (0,1% та 0,02%), а у 1938 р. число репресованих збільшилося у 24,1 рази – до 723 осіб (2,7% та 0,7%).

Шпигунство чеське – у 1937 р. заарештовано 7 осіб (0,03% та 0,005%), а у 1938 р. число репресованих збільшилося у 36,1 рази – до 253 осіб (0,9% та 0,3%).

Шпигунство латиське – у 1937 р. заарештовано 161 особу (0,7% та 0,1%), а у 1938 р. арештів не було.

Шпигунство фінське – у 1937 р. заарештовано 30 осіб (0,1% та 0,02%), наступного року арештів не було.

Шпигунство італійське – у 1937 р. заарештовано 3 особи (0,01% та 0,002%), наступного року арештів не було.

Шпигунство естонське – у 1937 р. заарештовано 2 особи (0,01% та 0,001%), наступного року арештів не було.

Шпигунство французьке – у 1937 р. заарештовано 2 особи (0,01% та 0,001%), наступного року арештів не було.

Шпигунство естонське – арешти були тільки у 1938 р. – 61 особа (0,1% та 0,02%).

Шпигунство шведське – арешти були тільки у 1938 р. – 10 осіб (0,02% та 0,004%).

Шпигунство «різне» – у 1937 р. заарештовано 177 осіб (0,8% та 0,1%), а у 1938 р. число репресованих збільшилося у 2,1 рази – до 364 особи (1,4% та 0,4%).

Отже, у 1938 р. збільшилися показники арештів за шпигунство польське, німецьке, болгарське, чеське та шпигунство різне, водночас зменшилися – за шпигунство румунське, латвійське, японське. Але за напрямком шпигунство польське, поряд зі збільшенням абсолютного показника арештів, зменшилася відносна частка інших напрямків шпигунства (з 57,1% до 53,6%), у всіх інших напрямках відбувалося тотожне збільшення або зменшення абсолютних і відносних показників.

За категорією *повстанська контрреволюційна діяльність* у 1937 р. було заарештовано 59 938 осіб (40,9% від загалу репресованих у всіх групах цієї категорії), а у 1938 р. цей показник зменшився у 1,2 рази – до 49 221 особи (при збільшенні відносної частки до 49,7%).

За категорією *контрреволюційна агітація* в 1937 р. було заарештовано 24 624 особи (16,8% від загалу репресованих), наступного року цей показник зменшився у 4,9 рази – до 5074 особи (5,1%).

За підгрупою *інші злочини* у 1937 р. було заарештовано 13 936 осіб (9,5% від загалу), а наступного року кількість репресованих зменшилася у 4 рази – до 3468 осіб (3,5% від загалу).

За категорією *обвинувачення диверсії* в 1937 р. заарештували 12 247 осіб (8,4% від загалу), а у 1938 р. число репресованих зменшилося у 2 рази – до 5984 особи (5,9 від загалу).

За категорією *шкідництво* в 1937 р. було репресовано 7960 осіб (5,4% від загалу), а у 1938 р. кількість заарештованих зменшилася у 1,5 рази – до 5418 осіб (при збільшенні відносного показника до 5,5%).

За категорією *терористична діяльність* у 1937 р. було заарештовано 3937 осіб (2,7% від загалу), а наступного року – 2392 особи (2,5% від загалу), тобто відбулося зменшення у 1,6 рази .

За категорією *зрада Батьківщині* в 1937 р. заарештували 12 228 осіб (0,8% від загалу), а у 1938 р. – 719 осіб (0,7%), зменшення у 1,7 рази.

У 1938 р. за характером злочинів також було здійснено арешти за новими категоріями, які не були зафіксовані попереднього року: 1) *бандитизм* – 45 осіб (0,05%); 2) *службово-посадові злочини* – 32 особи (0,03%); 3) *нелегальний перетин кордону* – 20 осіб (0,02%); 4) *контрабанда* – 8 осіб (0,01%); 5) *розкрадання соціалістичної власності* – 1 особа (0,001%); 6) *члени родин зрадників Батьківщини (ЧСІР)* – 9 осіб (0,01%).

Таким чином, можна стверджувати, що розподіл арештів «за характером злочинів» у 1937–1938 рр. загалом по Україні був на користь обвинувачення у повстанській контрреволюційній діяльності. Але загальна кількість заарештованих у цій категорії зменшилася у 1938 р. на 10 717 осіб, при збільшенні відносних часток із 40,9% до 49,7%. Найбільше зростання репресій відбулося за підгрупою заарештованих за шпигунство – на 4099 осіб, а відносний показник

збільшився з 15,5% до 27,0%. У 1938 р. відбулося зменшення абсолютних показників арештів у всіх інших підгрупах на тлі загального зменшення кількості репресованих із 159 598 осіб до 106 096 осіб (у 1,5 рази).

Розгляд питання щодо характеристикних особливостей та розподілу обвинувачень заарештованих органами державної безпеки по УРСР у 1937–1938 рр. дозволяє зробити висновок щодо значного ступеня невмотивованості та необґрунтованості у виборі як «політичного забарвлення», так і «характеру злочинів» щодо репресованих. Головним був сам факт арешту та засудження людини, а статистичні показники «підганялися» у звітах відповідно до уявлень місцевого керівництва УНКВС. Роль НКВС УРСР, на наш погляд, полягала у «стимулюванні» та «корегуванні» загальних показників. Для керівництва НКВС СРСР і підлеглого йому НКВС УРСР головними були лише показники кількості репресованих, а не деталізація їх «якісних» характеристик.

¹ История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс / Под редакцией комиссии ЦК ВКП(б). Одобрено ЦК ВКП(б). – Москва, 1945. – С.331.

² Уперше надруковано: Расстрел по разнарядке, или Как это делали большевики // Труд. – 1992. – 4 июня.

³ Нікольський В.М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // Укр. іст. журн. – 2001. – №2. – С.74–89; Його ж. Соціальний склад репресованих в Україні у 1937 р. // Там само. – 2005. – №2. – С.141–162; Його ж. Репресії за «лімітами» (1937–1938 рр.) // Там само. – 2006. – №3. – С.210–223. Див. також: Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003; Його ж. Статистика політичних репресій 1937–1938 рр. в Українській РСР // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – №2/4.

⁴ Див.: Державний галузевий архів Служби безпеки України (далі – ДГА СБУ). – Ф.42. – Спр.31. – Арк.1–183; Спр.35. – Арк.1–99.

⁵ Там само.

⁶ Складено за даними: Там само. – Ф.42. – Спр.31. – Арк.159–183; Спр.35. – Арк.1–99.

⁷ У 1937 р. загалом по УРСР було заарештовано 159 598 осіб (за різними звітами ця цифра має деякі незначні уточнення). За підрахунками, загальна сума обвинувачених «за політичним забарвленням» становила 174 641 особа. Різниця пояснюється тим, що одну й ту ж людину могли віднести до декількох категорій «політичного забарвлення» (білогвардієць та кадет, фашист і по німецькій лінії, учасник української націоналістичної організації та колишній куркуль...). Відповідна ситуація була й у 1938 р.

⁸ Наявність у звітах такого показника («різні лінії»), на наш погляд, є свідченням достатньо непринципового ставлення до цієї категорії «політичного забарвлення», оскільки з'ясувати під час слідства це питання не так уже й складно.

⁹ Складено за даними: ДГА СБУ. – Ф.42. – Спр.31. – Арк.159–183; Спр.35. – Арк.1–99.

¹⁰ Складено за даними: Там само [відсутні дані щодо кількості заарештованих «за характером злочинів» у 1937 р. у Житомирській області (на 13 044 особи) та 7012 осіб у 1938 р. Таким чином, ми маємо для розрахунків 92,5% інформації. Реальна кількість заарештованих у 1937 р. становила 159 598 осіб, у 1938 р. – 106 096 осіб].

¹¹ Складено за даними: Там само [відсутні дані щодо кількості заарештованих «за характером злочинів» у 1937 р. у Житомирській області (на 13 044 особи) та 7012 осіб – у 1938 р.].

In clause on the basis of the documents of State branch archive of Service of safety of Ukraine the data about accusation of people unoler punitive measures were generalize and analyzed.